

حافظ شاہجہان مقبل دے وارث شاہ اُپر اثرات

THE INFLUENCE OF HAFIZ SHAHJAHAN MUQBIL ON WARIS SHAH

ڈاکٹر سید غضنفر حسین بخاری

اسسٹنٹ پروفیسر پنجابی، بابا گورو نانک یونیورسٹی ننگرانہ صاحب

Punjabi language has been greatly blessed by the divine, as it has always been cherished by mystics, saints, and spiritual figures. When we delve into the tales and literary traditions of Punjabi, we encounter remarkable creators such as Damodar Das Khatri, Ahmed Gujjar, Hafiz Shahjahan Muqbil, and Waris Shah. These luminaries, through their exceptional craftsmanship, enriched Punjabi literature with timeless tales, leaving an everlasting legacy.

Hafiz Shahjahan Muqbil and Syed Waris Shah are poets of successive generations. Muqbil is credited with the distinction of writing Heer before Waris Shah, thereby setting a precedent. It is a well-established fact that creators often draw inspiration from one another, influencing each other in various ways. This influence is evident not only in the use of language but also in the narrative plots, characters, and dialogues of their works. When we study the tales composed by Hafiz Shahjahan Muqbil and Waris Shah, it becomes apparent that Muqbil had a profound impact on Waris Shah. This mutual influence underscores the interconnectedness of their creative endeavors.

Keywords: Heer Ranjha, Syed Waris Shah, Literary traditions, Language and dialogue, Cultural legacy, Punjabi mysticism, Hafiz Shahjahan Muqbil

پنجابی زبان اُپر رب دی بڑی مہر اے پئی ایس نوں درویشاں، گروواں پیراں فقیراں نے ہمیش پیا رتدا۔ اسیں جدوں پنجابی دے قصہ کھیتروں جھاتی مارنے آن ساہنوں اوتھے دمودرداس کھتری، احمد گجر، حافظ شاہجہان مقبل اتے وارث شاہ دے وڈے تخلیق کار نظری آوندے نیں۔ جنساں نے اپنی کاریگری نوں ورتدیاں پنجابی ادب دی جھولی وچ نملے قصے پا کے امرتادان کیتی۔ حافظ شاہجہان مقبل تے سید وارث شاہ اگھڑ پچھڑ دے شاعر نیں۔ مقبل نوں ایہہ اچھپتا پر لپت اے پئی آپ نے وارث شاہ ہوراں توں پہلے ہی لکھ کے پہل وچ بازی لے کتی اے۔ ایہہ حتی گل اے پئی تخلیق کار اک دو جے توں لایھ چکدے رہندے نیں، اک دو جے اُپر پر بھاپاندے رہندے نیں اوہ اثرات شہد اولی توں لے کے کہانی دے پلاٹ کردار تے مکالمیاں تک وی دیکھن نوں مل جاندے نیں۔ ایسراں اسیں جدوں حافظ شاہجہان مقبل اتے وارث شاہ دے رچے قصیاں دا مطالعہ کردے آں تاں ساہنوں ایہہ گل بڑی اچھپتا نال نظری آوندی اے پئی مقبل نے وارث شاہ نوں چوکھا متاثر کیتا اے۔ دوہاں شاعراں دا سماں نال نال اے۔ ہیر مقبل چندور ہے پہلاں رچی گئی شیم چوہدری لکھدے نیں:

”ہیر مقبل وارث شاہ کے قصہ ہیر رانجھا سے ۲۵/۲۰ سال پہلے کا لکھا ہوا ہے۔“ (1)

مقبل دا قصہ وارث شاہ توں پرانا اے۔ ایس پکھوں باوا بدھ سنگھ جی لکھدے نیں:

”وارث شاہ دے نال نال اہوی محمد شاہ دے راج وچ ہوئے۔ اہوارث شاہ توں رتی پرانے جا پدے نیں۔“ (2)

جے کر اسیں زبان دی گل کریئے تاں اسیں ایہہ جان دے آں پئی دوہاں ہیر کاراں کول ملن والی زبان وچ انتاں دی اکسارتا اے۔ دوہاں کول ساہنوں سادگی تے تنگتگی تھاں تھاں تے ملدی اے۔ وارث شاہ بھادویں سخن دا وارث اے پر اوہدے کلام وچ ملن والا سوہنیں کدھرے نہ کدھرے مقبل دے مرہون منت اے۔ وارث شاہ دا ایازن ڈھنگ (اسلوب) مقبل نال چوکھاملد اجلد اے۔ شیم چوہدری لکھدے نیں:

”مقبل اور وارث کا انداز ملتا جلتا ہے۔ وارث میں بات پوری کہنے کے ساتھ بیان میں شوخی۔ سلاست۔ تنگتگی زیادہ ہے۔“ (3)

ایسراں پریم کہانی اندر باوا بدھ سنگھ مقبل دے قصے بارے لکھدے نیں:

”وارث دی ہیر توں ۲۰ ورے پہلے کوی جی دی کوتا ہیر ’سوادلی‘ تے ٹھیٹھ پنجابی وچ اے۔ وارث نال ملدی اے۔ پر بہت لمباں چوڑا نہیں کیتا۔ اک سادھارن پریم دے قصے

نوں سادھارن بولی وچ آکھ سنایا اے۔“ (4)

مقبل تے وارث شاہ ہوراں دا سماں نیڑے نیڑے اے۔ وارث شاہ ہوراں دے دور وچ جیہڑی ہیر عام لوکاں دی زبان تے سی اوہ مقبل دی ہیر سی ایس کارن وارث شاہ ہوراں دا اوہدے توں لایھ چکنا اک تاں سوکھاسی دوجات لوڑی داسی۔ کیوں جے مقبل نے اپنے سے دی انتاں دی سوہنی زبان تے اخیر دا انملا اسلوب ورت کے قصے

نوں لوکائی دے موہرے دھریا سی۔ مقبل کیوں کے اک سوہنا کار بگر سی او س نے اپنے قصے وچ سوہنی شہداولی، مجاورے انتاں دی سوہنی ڈکشن نوں ورتدیاں ہیر دے قصے نوں الیکیا سی۔ ایس کارن ساڈی جاچے مقبل دی ہیر وارث شاہ دی مجبوری سی۔ ”مجبوری“ داشہدا سیس ایس لئی ورتیا اے پئی مقبل دی ہیر نامناکھٹ چکی سی وارث دا اوہدا اثر لتیاں بنا لاگھا نہیں سی بن دا۔ جدوں وارث شاہ نے مقبل نوں پڑھیا تے فیر اپنے قصے لئی وی سینتاں دی ورتوں کرن دانر نے کیتا۔ مقبل تے وارث دے سینتاں بارے ہاوا بدھ سنگھ ہوری اکھدے نیں:

”ہیر دے قصے وچ (مقبل) نے بینت دی دھارناں ورتی اے۔ اس توں پرانا کوئی قصہ نہیں ملدا جس وچ بینت دی دھارنا ورتی ہووے۔ اہ وی ثابت نہیں ہندا کہ بینت ایسناں دی کاہڈ اے۔ کیوں جے اکدر ایسناں نے سینتاں وچ قصہ لکھیا۔ تے او دھر وارث شاہ نے اپنی ہیر وی سینتاں وچ لکھی۔ اُس سمیں سینتاں دی دھارناں پر چلت ہو سی۔“ (5)

حافظ مقبل تے وارث شاہ کول ساہنوں اکسار تادا گوڑھارنگ ملدا اے۔ اسلوب توں لے کے ساہنوں زبان و بیان تائیں کنیاں تھاواں تے وارث شاہ مقبل کولوں لاہجہ چکے نظر فی آوند اے۔ جیسراں قصے دے مڈھ وچ ای جدوں دھیدو داہو موجو چڑھائی کر جاندا اے او س سے داہیاں ساہنوں دوہاں قصہ کاراں کول کو جیہا ملدا اے۔ مقبل لکھدے نیں:

تقدیر سیتی موجو فوت ہو یا باقی رہہ رنجھٹھے دے ست بھائی (6)

ایس گل نوں وارث شاہ ہوری ایسراں بیان کردے نیں:

تقدیر سیتی موجو حق ہو یا بھائی رانجھے دے نال کھسیر دے نیں (7)

دوہاں تنکاں وچ ساہنوں انتاں دی اکسار تاملدی اے۔ دوہاں تنکاں دا پہلا حصہ سگواں کو جیہا اے۔ اسیں ایتھے نتارا کرنے آں:

وارث شاہ	حافظ مقبل
تقدیر سیتی	تقدیر سیتی
موجو	موجو
حق	فوت
ہویا	ہویا

دوہاں ہیر کاراں کول ملن والا تک دا پہلا حصہ اسیں ویکھ سکے آں اک حرف ”فوت“ تے ”حق“ ہو یا دے ورتارے وچ فرق اے ایدے توں اڈ ساہنوں دوہاں کولوں کو جیہا ملدا اے۔ ایہہ ایس گل دا تھوہ دیندا اے پئی وارث شاہ ہوراں نے اپنا جگت پدھر دا قصہ ہیر رانجھا چدیاں سے مقبل دے قصے نوں کھ رکھیا سی تے اوہدے توں کھلھ کے لاہجہ وی چکیا اے۔ ایسراں ساہنوں وارث کول مقبل دارنگ ایس تک وچوں صاف ڈھلکاں ماردا دکھالی دیندا اے:

مقبل لکھدے نیں:

ہیر اکھدی روئیکے قاضیے نوں میاں کنیاں رکتاں چائیاں نی (8)

وارث شاہ لکھدے نیں:

بھائی اکھدی گنڈیا منڈیاوے اسان نال کیہ رکتاں چائیاں نی (9)

دوہاں کول ”رکتاں چائیاں نی“ دی اکسار تاملدی اے پئی وارث شاہ ہوری مقبل دے اسلوب توں متاثر سن ایس کارن اوہناں نے ادھے ادھے مصرعے اپنی ہیر وچ پالتے نیں۔ ایسراں ساہنوں مقبل تے وارث شاہ دے قلم کولوں پنجاں پیراں دے ملن ویلے واقعات نوں اکھراں دا بانا پوایا کو جیہا لکھدا اے۔ مقبل لکھدے نیں:

رانجھے و نچھلی واہ کے بس کیتی پنجاں پیراں نے اکھیا کھچوری

رانجھا اکھدا ابعام دی بھکھ ناہیں روح لوڑ داہو پوناں ددھ بوری

نچ پیر مر اتبے ہوئیکے جیو منگ لیاوندے عرش تھیں مجھ بوری

ددھ مجھ دا چوئے کے پیورا نچھار ب کرے گا مقبل آس پوری (10)

وارث شاہ ہوری لکھدے نیں:

بیٹے رب داناؤں لے جاوڑیا ہو یادھپ دے نال ظہیر میاں
اُہدی نیک ساعت رجوع آن ہوئی ملے راہ جانڈے سچ پیر میاں
بچا لکھا چوری جو مجھ بوری جیو وچ نہ ہو د لگیں میاں
کانی نڈھڑی سوہنی کرو بخشش پورے رب دے ہو تیں پیر میاں
پیر بخشش درگاہ تھیں تہہ تا تیں سانوں یاد کریں پوئے بھیڑ میاں (11)

ایناں بنداں وچ ساہنوں چو کھیاں وڑیاں شیواں اکو جیہاں ملدیاں نیں۔ ایسراں ساہنوں وارث شاہ تے مقبل دے ورتے محاوریاں وچ دی انتاں دی
اکسارتا نظری آوندی اے۔ ایسراں ایہتھے محاوریاں دیاں کجھ ونگیاں پیش کرنے آں۔
گھول گھنتا پنجابی دا محاورہ اے۔ قربان کرنا، صدقے کرنا۔ حافظ شاہجان مقبل لکھدے نیں:
تیرے نام توں مقبلا لکھ واری گھول گھنتاں چو کھنے جانیاں ہاں (12)
وارث شاہ لکھدے نیں:

گھول گھول گھتی تانڈی واٹ اتوں بلی دس ویکھاں کدوں آونائیں (13)
ایسراں اک محاورہ اے ”د لگیں ہونا“ جیہدا معنی اے غمناک ہونا، پریشان ہونا۔ مقبل لکھدے نیں:
بھر جانیاں رانجھے دی گل سن کے پریشان تیراں غمناک ہوئیاں (14)

وارث شاہ لکھدے نیں:

بچا لکھا چوری جو مجھ بوری جیو وچ نہ ہو د لگیں میاں (15)

وارث شاہ ہوراں نے محاوریاں دی ورتوں کر کے پنجابی نوں محاوراتی زبان بنا دتا۔ کئی محاورے مقبل کولوں لین مگروں ماہناں نوں آپو وی نویں محاورے
گھڑن دی سوہنی انکل آگئی تے اوہناں نے فیر انتاں دے سوہنے تے نکلے محاورے اپنی ہیر وچ ورتے جنہاں نے وارث شاہ دے کلام نوں چار چن لادتے۔ جیکر ایسراں
آکھئے پئی حافظ شاہجان مقبل ہوراں نے محاوریاں دی سوہنی نیہنہ رکھی تے وارث شاہ نے پنجابی محاورے ورتن دا عالی شان محل اُسا دتا تے غلط نہیں ہووے گا۔ ایہہ کجھ
ونگیاں مقبل تے رانجھے دے اسلوب تے زبان و بیان نوں لے کے سن۔ ایناں ونگیاں توں ایہہ گل اگھڑ کے ساڈے سامنے آوندی اے پئی وارث شاہ نوں مقبل نے انتاں
دامتاز کیتا اے۔

جیکر ایسراں آکھئے پئی حافظ مقبل نے اپنے فن تے سوجھ سیانف نوں ورتدیاں اپنے نکلے اسلوب، پنجابی محاوریاں، تشبیہاں، استعاریاں دا اک اجیہا بھریا بھنڈار
نمونے لئی ادبی ورثہ چھڈیا پئی اوہنوں جنہاں وی ورتو گے اوہدے وچ کی تے تھڑنہ آونے گی سگوں اوہدے بہتے ورتن تے وقت، ویلا گزرن دے نال نال وادھا ہی ہووے گا
تے ایہہ گل غلط نہیں اے۔ وارث شاہ نے رچھ کے لایجھ چکیا تے اک سٹینڈرڈ قصہ تخلیق کیتا۔ مقبل کولوں وارث شاہ نے تے وارث شاہ کولوں اوہدے چکچوں آون والے
سبھے ہیر کاراں نے لایجھ چکیا۔ سوکھے اکھراں وچ ایسراں آکھ سکے آں میر وارث مگروں پنجابی اندر قصہ ہیر رانجھا دا اک ہڑھ آگیا سبھناں لکھیاراں نے اپنیاں ہیراں وچ پنجابی
اکھاناں، محاوریاں، ترکیباں تے تشبیہاں تے استعاریاں دی ورتوں دا اوہو ڈھنگ اختیار کیتا اے جیہڑا وارث شاہ ہوراں نے اپنی ہیر وچ ورتیا سی۔ حتی گل تے ایہہ کہ
دمودرتوں لے کے مقبل تا تیں ہر لکھیار نے اپنیاں لکھتاں راہیں کنیاں اوکھیاں تے او بھڑ ہواں وچوں لنگھ کے اک اجیہی نوکیلی راہ بنائی جیہدے اپر ٹرن والا کدے وی
منزل توں وچھڑدا نہیں سگوں ہمیش دی سپھلتا پالیندا اے۔ ایہہ مقبل دے قداماں دے نشان نے جنہاں اُتے ٹر کے وارث شاہ نے ”سخن دا وارث“ بنن توڑی دا پندھ
طے کیتا۔

حوالے

1- شمیم چوہدری، پنجابی ادب و تاریخ، ص 99، لاہور، مولابخش کشتہ اینڈ سنز تاجران و ناشران کتب 4 ٹمپل روڈ، س۔ن

- 2 باو ابدھ سنگھ جی، پریم کہانی، ص 266، لاہور، باو ابدھ سنگھ جی معرفت دی پنجاب پریس لمیٹڈ، 1932
- 3 شمیم چوہدری، پنجابی ادب و تاریخ، ص 101
- 4 باو ابدھ سنگھ، پریم کہانی، ص 267
- 5 باو ابدھ سنگھ جی، پریم کہانی، ص 266
- 6 حافظ شاہجہان مقبل، ہیر، مرتبہ فقیر محمد فقیر، ص 3، لاہور، پنجابی ادبی اکیڈمی، 1967
- 7 سید وارث شاہ، ہیر، مرتبہ شیخ عبدالعزیز: لاہور، ص 11، تاج بک ڈپوٹ اردو بازار، 1960ء
- 8 ہیر حافظ شاہجہان مقبل، ص 43
- 9 ہیر وارث شاہ، ص 18
- 10 ہیر حافظ شاہجہان مقبل، ص 10
- 11 ہیر وارث شاہ، ص 83
- 12 ہیر حافظ شاہجہان مقبل، ص 5
- 13 ہیر وارث شاہ، ص 67
- 14 ہیر حافظ شاہجہان مقبل، ص 4
- 15 ہیر وارث شاہ، ص 83

Reference in Roman Script

1. Shamim Chaudhry, Punjabi Adab wa Tareekh, p. 99, Lahore, Mola Bakhsh Kushta & Sons, Tajiran wa Nashiran-e-Kutub, 4 Temple Road,
2. Baba Budh Singh Ji, Prem Kahani, p. 266, Lahore, Baba Teja Singh Ji, Marfat Di Punjab Press Limited, 1932
3. Shamim Chaudhry, Punjabi Adab wa Tareekh, p. 101
4. Baba Budh Singh, Prem Kahani, p. 267
5. Ibid P 266
6. Hafiz Shahjahan Muqbil, Heer, compiled by Faqir Muhammad Faqir, p. 3, Lahore, Punjabi Adabi Academy, 1967
7. Syed Waris Shah, Heer, compiled by Sheikh Abdul Aziz, p. 11, Lahore, Taj Book Depot Urdu Bazaar, 1960
8. Heer Hafiz Shahjahan Muqbil, p. 43
9. Heer Waris Shah, p. 18
10. Heer Hafiz Shahjahan Muqbil, p. 10
11. Heer Waris Shah, p. 83
12. Heer Hafiz Shahjahan Muqbil, p. 5
13. Heer Waris Shah, p. 67
14. Heer Hafiz Shahjahan Muqbil, p. 4
15. Heer Waris Shah, p. 83